Е. П36с 1947 2 бр

2093/91

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

8 стр. ТРИДЕСЕТ И ПЕТ ГОДИНИ ОТ СМЪРТТА МУ 10 лв.

Редактори: Ел. Багряна :: Люд. Стоянов :: Д. Осинин :: Анг. Тодоров :: П. Зарев :: Б. Делчев :: Ат. Далчев :: Ст. Каролев

ДРУГИЯ СЛАВЕЙКОВ

от
БОРИС ДЕЛЧЕВ

Едва ли може да се намери друг български писател като Пенчо Славейков, чиято личност и дело да са предизвикали такова раздвоение в средата на литературните ценители.

Ако се опитаме да вникнем в същността на основните разногласия, възникнали около творчеството на Пенчо Славейков, ще се убедим, че в повечето случаи те са изградени върху една и съща едностранчива основа. Както тези, които се смятаха негови ученици, така и онези, които го отричаха, виждаха в него предимно естета-идеалист, индивидуалиста-ницшеанец, привърженика на чистото изкуство. Оттук едните черпеха доводи за преклонение и оправдание за литературните си заблуди, а другите — за укор и отрицание. Така макар да издизаха от различни идейно-класови и методологически изгледи, макар да идваха до противоречиви изводи, досегашните изследователи заставаха по същина върху една и съща фактическа основа. Те замълчаваха борческо-демократическите тенденции в литературно-общественото дело на Пенчо Славейков, засилваха естетико-индивидуалистическите му увлечения и даваха едностранчив, опростен и в основата си неправилен образ на писателя. Зад неприемливата идеалистическа обвивка, придобита под влияние на модни идеалистични учения, те не можаха да разкрият дълбоко скътаното понякога рационално зърно, което дава здрав смисъл на някои от литературно-обществените му изказвания.

Наистина Пенчо Славейков не беше чужд на редица заблуждения по основните литературно-теоретически и обществено-политически въпроси. Той се опита да присади у нас култа към Ницше. („Прометей на нашите дни“ — „Немски поети“) и схващанията на новата идеалистическа немска естетика, които беше усвоил по време на дългия си престой в Германия. Той беше привърженик на едно изкуство, което да стои настрана от парливите въпроси на всекидневието, далеч от обществено-политическите сблъсъци. Верен на този възглед, авторът на „Кървава песен“ отрече с един замах литературното дело на Ботев и Вазов. Дълги години, все под влияние на същите схващания, той води открита и настойчива борба против българския социализъм. В някои от своите изказвания, и особено в известната „Анкета по македонския въпрос“, Пенчо Славейков прояви необикновени шовинистически увлечения. Този и редица други добре познати факти дават ясна представа за неговите заблуждения, за несъмненото отрицателно въздействие на някои от политико-естетическите му възгледи. Ала известно е, че писателят не може да остави трайни следи в литературата, ако не е счупил по някакъв начин костилката на своята идейна ограниченост. Пенчо Славейков не е изключение от това правило.

Вярно е, че според Пенчо Славейков истинското изкуство стои далеч от политическите борби. Твърде често у него може да се намерят дори и изказвания в полза на чистото изкуство. Ала тези теоретични схващания не винаги оказват пряко въздействие върху неговата творческа работа. Напротив, най-значителните творби на Пенчо Славейков, въпреки видимите влияния на теоретичните му предубеждения, не губят своя народностен и дори обществено-съдържателен облик. Нека си спомним само неговите предсмъртни стихове, вероятен епилог към „Кървава песен“:

Да се заскитам пак в чужбина и в оскуди,
от моя роден край разбойник ме прокуди
на друг разбойник стар с подписаний указ.

„Разбойниците“, за които се говори тук, са двама политически противника на Пенчо Славейков: тогавашния монарх на България и един негов министър. Както се знае, те станаха причина за неговото изгнание. Огорчен от този случай, поетът заговори с езика на злободневната политическа лирика. Само това е достатъчно, за да се види колко непокорен беше той към собствените си възгледи върху изкуството.

Но стълкновението между творческата практика и понятията за изкуството е само една проява от онзи свят на противоречия, в който се движи Пенчо Славейков. Друга негова проява са противоречията в самите му теоретични схващания.

Той смяташе, че само второстепенните и ограничени писатели поставят своето дарование в служба на обществото. В това отношение той воюваше с Белински, Чернишевски, Добролюбов и другите представители на материалистическата естетика. Ала това не му пречеше да се отнася положително към творчеството на Петко Славейков и Алеко Константинов, което е пропито от обществените и политически задачи на своето време, което е враждебно на всякакъв самоцелен естетизъм. Той се възхищаваше от крайния индивидуализъм на Ницше, но не пестеше възторга си и за човечната лирика на Хайне.

Същите противоречия виждаме по-нататък в политико-обществената теория и практика на Пенчо Славейков.

Макар да се възхищаваше от свръхчовека — „сол на земята, смисъл на живота“, в своята политическа практика той беше убеден демократ. Той не беше чужд на шовинистични увлечения, („Моето желание е — да бъдат балканите български: и аз да доживея това“ — виж. анкетата по македонския въпрос), но малцина български писатели са успели като него да подложат на жесток присмех тази отвратителна политическа болест (виж студията за Хайне в „Немски поети“). Някои прояви на националистични крайности не му пречеха да държи високо знамето на славянското единство, изградено върху взаимното доверие на културни и свободни народи. Пенчо Славейков се бори против българския социализъм, но неговата борба против кървавата политическа десница у нас не беше по-малко упорита. Нещо повече: славянският събор в София (1910) му даде възможност за обща съвместна акция със социалистите против реакционното славянофилство и неговите български помощници. Най-после до последния миг на своя живот той се бори против монархията. И в това отношение той се прояви като борец демократ, достоен приемник на своя баща.

Както се вижда, писателят и общественикът Пенчо Славейков беше една дълбоко противоречива личност.

Той грешеше, често упорствуваше в заблужденията си и с това оказваше понякога отрицателно идейно и творческо въздействие върху по-младите писатели. Но заедно с туй той беше привърженик на някои демократични начала, за които умееше да воюва с преданост. Ето такъв беше неподправения автор на „Кървава песен“. Този друг, дълбоко противоречив Пенчо Славейков трябва да изследват и изтъкнат нашите историци, ако искат да бъдат верни тълкуватели на литературното ни минало. И това е не само въпрос на справедливост към личността и делото на големия писател, а една от насъщните нужди на нашата критика и литературна история, които трябва да познават миналото, за да чертаят бъдещото развитие на литературата ни.

СЛАВЕЙКОВ ОТБЛИЗО

ЛЮДМИЛ СТОЯНОВ

Ако някой в ония години би ми казал, че ще седя на една маса и ще говоря с Пенчо Славейков, бих му се изсмял на ума. Та нали д-р Кръстев в своите лекции го поставяше някъде високо на Олимп, дето простосмъртните нямаха никакъв достъп?

Ние, младите стихотворци, се учехме от него и жадно гълтахме легендите за живота му, за отделни казани думи, за странностите, маниерите му, за бастуна му. Той беше за нас някакъв оракул, човек от друг свят, „юберменш“ (модна тогава дума).

В Градското казино се събираше в ония времена целият софийски елит. Висши чиновници, банкери, предприемачи, търговци, журналисти, писатели . . то бе времето преди Балканската война, 1910 година, когато цар Фердинанд, с помощта на набъбналата българска бюрокрация и буржоазия, подготвяше войните и катастрофите, всички бъдещи злочестини на българския народ.

Тук нашата „бохема“ също нямаше достъп, но трябваше понякога да се надзърне вътре, за някоя среща или дребен хонорар.

— Ела, ела — дръпна ме някой за ръкава. Обърнах се — беше Никола Харлаков, редактор на сп. „Начало“ — Пенчо Славейков се интересува от тебе. . .

От мене? Че какво има да се интересува?

Указа се, че съм налял вода в неговата воденица. . . Прочел статията ми срещу играната наскоро Вазова драма „Борислав“ във в. „Камбана“ и казал: — тоя млад човек му е дошъл дохак. . . — т. е., на „съперника“ му в литературата.

Изчервих се до корена на космите. Ето го нашия кумир, на две крачки, подава снизходително ръка, с няколко общи фрази хвали статията ми и ми предсказва бъдеще на голям критик. Почти не слушам какво ми говори, тъй много съм смутен. Кръгла глава с гъста прошарена коса, рунтави вежди и черни огнени очи, с къса чеховска брадичка и едри чувствени устни. Погледът му хипнотизира.

Порази ме говора му. Говор на човек полупарализиран, мъчителен, тежък, с който, обаче, скоро привикваш, тъй като вниманието се насочва по-скоро в това, какво говори, а не как говори.

Той е центъра на компанията. Стояхме някъде в средата на салона срещу вратата. На масата имаше десетина души, все знаменитости: между тях — П. К. Яворов, П. Ю. Тодоров, Кръстю Раковски, магистрати, политически лидери. . . Бяха интимни с него, наричаха го „Пенчо“ и на всяка негова дума се смееха високо. Забелязах, че само Яворов се обръщаше към него с „господин Славейков“.

Денят беше празничен и в салона влизаха и излизаха хора от „голямото добрутро“ — политици, журналисти, висши чиновници.

Пенчо Славейков, олимпиецът, познаваше всички. И за всички имаше свое мнение, което изказваше с най-цветисти коментарии. Думите му предизвикваха смях с оригиналните си обрати. Разказваше цели истории, сделки, кавги и партийни разпри, семейни скандали, съдебни процеси, злоупотребления на чиновници.

Влиза Х, главен секретар в едно министерство, с жена си. Висок, сух, кланя се наляво и надясно с щедра, изкуствена усмивка. Пенчо Славейков го съблича до голо. Узнаваме произхода му, умствения му багаж, най-голямото му качество: „ибожвия на височеството“. Жена му — и тя е минала през задните врати на двореца. „Тия неща ги знае цяла София, само вие не ги знаете“.

Влиза У, известен журналист. Тук характеристиките са кръстосани със сарказми и парадокси в стила на Херман Бар. И нему косъма не е чист: бил е стипендиант на двореца. Сега играе двойна игра. Уж пише против Фердинанда, но по дребни въпроси. По големи въпроси, за династията, например, за „правата“ на „височеството“ — там се бори като лъв за него.

Влиза Z, банкер и предприемач, национал-либерал. Облечен в черен костюм, с гумена яка. Пълен, с приведена глава, с отсъствуващ гузен поглед. Строи железници и къщи: железниците за държавата, къщите за себе си — но все с държавни пари. Отдавна да е в затвора, но . . „височеството“ е зад него. Строил е един от дворците в Чам-Кория, от там са приятели с дългоносия. . .

Влизат нови посетители, посрещани от съдържателя Морис Рат с усмивка — според общественото им положение: лека, снизходителна или широка, всеотдайна. Пенчо Славейков и него не оставя на мира. Той е също „човек на Фердинанда“ — доставчик на продукти за кухнята му и дворцов шпионин. Има две хубави дъщери, които скоро ще се оженят за гвардейски офицери: Фердинанд, като Наполеон, обича сам да жени офицерите си. Тия неща са всеизвестни в „хай-лайфа“ и още много други, за които по-добре да не говорим. . .

Изреждат се висши военни, началници в министерства, бивши министри, депутати — галерия на глупостта, низостта, покварата, жива картина с бенгалски огън, дето нещата изпъкват ярко обагрени с жив сарказъм и остра ирония. За Пенчо Славейков сякаш нямаше в тая човешка маса нищо здраво, ценно, почтено, нищо достойно. Пипалата на двореца бяха проникнали в целия държавен организъм, бяха оплели в мрежата си всички едри служби и командни постове.

Разбира се, изобщо всички тия неща се знаеха; но тук бяха важни подробностите, падението на характерите, разложението, задкулисните игри, които Пенчо Славейков покрай брат си, министър Иван Славейков, е можал да научи, от цялата тая среда, в която и той по неволя се движеше.

Слушах с напрегнато внимание и пред мен се разкриваше картината на „върховете“ на обществения живот — мрачна, нерадостна, трагична. Езикът на разказвача се обръщаше с мъка, но думите се изсипваха тежки като олово.

* * *

Имах след това и други срещи с Пенчо Славейков, но тази е останала незабравима в паметта ми — тягостна и едновременно — очистителна. Тя ми разкри нашия „кумир“ в друга светлина: не само като „олимпиец“ но и като жив човек, свързан с хората и времето, с действителността. Той бягаше от тая омерзителна действителност в царството на „изкуството“ — но не можеше да се откъсне от нея: тя го предизвикваше със стихийната си, разложителна чудовищност. Най-близкия другар и приятел на Алеко Константинов носеше същите чувства към фердинандовска и байганьовска България (те са кажи органически свързани), както и автора на „Бай Ганю“. В своя „Отвъд край“ — пък и в много други случаи — той ги потвърждава открито:

Туй що се вика уставъ, закони —
или издимил се отколе:
всичко се върши по царския кеф
т. е., по божия воля.